

Равлюк А. В.,
*здобувач ступеня доктора філософії відділу
проблем кримінального права, кримінології та судоустрою
Інституту держави і права імені В. М. Корецького
Національної академії наук України
<https://orcid.org/0009-0004-8469-9214>*

ГЕНЕЗА ПРАВОВОЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СЛУЖБОВИХ ОСІБ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА ЗА ВЧИНЕННЯ КОРУПЦІЙНИХ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

THE GENESIS OF LEGAL REGULATING THE LIABILITY OF OFFICIALS OF PUBLIC LAW ENTITIES FOR COMMITTING CORRUPTION-RELATED CRIMES IN THE FIELD OF OFFICIAL ACTIVITIES

Стаття присвячена історії розвитку кримінального законодавства в частині, що стосується відповідальності службових осіб юридичних осіб публічного права за вчинення корупційних злочинів у сфері службової діяльності в Україні. Відповідно до хронологічного формування вітчизняної кримінально-правової та антикорупційної політики виокремлено п'ять основних історичних періодів та етапів регламентації відповідальності зазначеної категорії осіб у кримінальному законодавстві України: 1) *звичаєвий* – від IX ст. – поч. XIV ст. (чіткої вказівки на спеціальний статус особи як службової не містилося, проте існували приписи відповідальності осіб, які виконували певні публічні функції); 2) *перехідний* – XIV – XVI ст. (поява документів, що були чинні на території України і передбачали відповідальність службових осіб); 3) *імперський* – з сер. XVIII ст. по поч. XX ст. (систематизація злочинів, що посягають на інтереси органів влади й перша офіційна згадка про службових осіб); 4) *радянський* – з поч. XX ст. по 1991 рр. (період визнання службовими особами лише осіб, які займали постійні чи тимчасові посади в будь-якій державній установі, підприємстві, а також в організації або об'єднанні, і на яких законом були покладені певні права, обов'язки та повноваження у здійсненні господарських, адміністративних, професійних та інших загальнодержавних функцій); 5) *сучасний* – з 24 серпня 1991 року по теперішній час. Стверджується, що розвиток та удосконалення кримінально-правових норм, що встановлюють відповідальність за досліджувані діяння є вагомим досвідом попередніх поколінь, який слід застосовувати як конструктивний засіб формування сучасного кримінального законодавства й ефективного захисту суспільства від кримінальних посягань даної категорії.

Ключові слова: історичний досвід, генезис кримінального законодавства, службові особи, юридичні особи публічного права, корупційні злочини, сфера службової діяльності, кримінально-правові норми, кримінальна відповідальність.

The article focuses on the history of the development of criminal legislation on the liability of officials of legal entities under public law for committing corruption-related crimes in the field of their official activities in Ukraine. Based on the chronological development of domestic criminal law and anti-corruption policy, five main historical periods and stages of regulating the liability of this category of persons in Ukrainian criminal legislation are identified: 1) *customary period* – from the 9th century to the early 14th century (there was no explicit reference to the special status of a person as an official, but there were provisions on the liability of persons performing certain public functions); 2) *transitional period* – 14th–16th centuries (the appearance of documents valid on the territory of Ukraine, which provided for the liability of officials); 3) *imperial period* – from the middle of the 18th century to the early 20th century (systematization of offenses encroaching on the interests of state authorities and the first official mention of officials); 4) *Soviet period* – from the early 20th century to 1991 (recognition as officials only of persons who held permanent or temporary positions in any state institution, enterprise, and also organization or association, and who had certain rights, duties, and powers under the law in the performance of economic, administrative, professional, or other state functions); 5) *modern period* – from August 24, 1991, to the present. The author asserts that the development and improvement of criminal law norms establishing liability for the acts under study represent a valuable legacy of previous generations, which should

be used as a constructive means of shaping modern criminal legislation and effectively protecting society from criminal encroachments of this category.

Key words: *historical experience, genesis of criminal legislation, officials, legal entities under public law, corruption-related crimes, sphere of official activities, criminal law norms, criminal liability.*

Постановка проблеми. Вагому роль в відтворенні корупційних кримінальних практик займає кримінальна активність службових осіб юридичних осіб публічного права (далі – СОЮОПП). Розробка теоретичних і практичних засад протидії зазначеним корупційним практикам потребує з’ясування питань соціальної зумовленості криміналізації такої діяльності, зокрема питання про історичні передумови встановлення кримінальної відповідальності СОЮОПП за вчинення корупційних злочинів у сфері службової діяльності на різних етапах розвитку національного законодавства, що створило підґрунтя як для генезису вітчизняного кримінального законодавства взагалі, так і досліджуваної проблематики зокрема.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам відповідальності за вчинення корупційних злочинів, зокрема й у сфері службової діяльності, в науці кримінального права і кримінології приділяється значна увага. Зокрема зазначена проблематика висвітлювалась у докторських дисертаціях О.Ю. Бусол, М.І. Мельника, В.М. Трепака, роботах О.О. Дудорова, В.В. Голіни, І.М. Даньшина, З.А. Загинеї-Заболотенко, А.П. Закалюка, О.Г. Кальмана, О.О. Кваши, О.М. Костенка, М.І. Хавронюка, В.І. Шакуна та інших науковців. Попри вагомий внесок учених у розроблення зазначених питань, залишається значна кількість невисвітлених і нерозв’язаних проблем, що стосуються вчинення СОЮОПП корупційних злочинів у сфері службової діяльності, однією з яких є вивчення історичного досвіду регламентації відповідальності зазначених осіб за вчинення корупційних злочинів у сфері службової діяльності.

Метою статті є розгляд історії розвитку кримінального законодавства в частині, що стосується відповідальності СОЮОПП за вчинення корупційних злочинів у сфері службової діяльності.

Виклад основного матеріалу. Із розвитком державної форми організації суспільства на території нашої країни з’являються і перші

девіації в забезпеченні їх діяльності, які згодом набувають юридичної, зокрема, кримінально-правової оцінки. За словами М.Й. Коржанського, розвиток вітчизняного законодавства про кримінальну відповідальність пов’язаний зі створенням і дією різних нормативно-правових актів: Руської Правди, Статутів князівства Литовського, Прав та установ Малоросії, Кримінальних кодексів УРСР 1922, 1927 і 1960 рр. тощо [1, с. 52–58]. Вивчення та узагальнення історико-правових джерел дозволило автору відповідно до хронологічного формування вітчизняної кримінально-правової та антикорупційної політики виокремити такі основні історичні періоди та етапи становлення СОЮОПП в законодавстві України про кримінальну відповідальність за корупційні злочини у сфері службової діяльності: 1) *звичаєвий* – від IX ст. – поч. XIV ст. (чіткої вказівки на спеціальний статус особи як службової не містилося, проте існували приписи відповідальності осіб, які виконували певні публічні функції); 2) *перехідний* – XIV–XVI ст. (поява документів, що були чинні на території України і передбачали відповідальність службових осіб); 3) *імперський* – з сер. XVIII ст. по поч. XX ст. (систематизація злочинів, що посягають на інтереси органів влади й перша офіційна згадка про службових осіб); 4) *радянський* – з поч. XX ст. по 1991 рр. (період визнання службовими особами лише осіб, які займали постійні чи тимчасові посади в будь-якій державній установі, підприємстві, а також в організації або об’єднанні, і на яких законом були покладені певні права, обов’язки та повноваження у здійсненні господарських, адміністративних, професійних та інших загальнодержавних функцій); 5) *сучасний* – з 24 серпня 1991 року по теперішній час.

Розглядаючи сучасний період генези правової регламентації відповідальності СОЮОПП варто зауважити, що зі здобуттям Україною у 1991 році незалежності відбулося як осучаснення, так і переформатування усіх державно-політичних і правових процесів у країні. Шлях

боротьби з корупцією в незалежній Україні розпочався з прийняття Закону України «Про боротьбу з корупцією» (1995 р.), який заклав основу для створення нормативної бази для подальшого правового регулювання боротьби з корупцією.

Варто наголосити, що під час розробки кримінально-правової кодифікації 2001 року український законодавець проаналізував найкращі досягнення радянських та сучасних вчених-правників, а також результати судової практики і кримінально-правові норми попередніх правових актів, які пройшли тривалу перевірку в процесі правозастосування. Такі напрацювання стали основою для редакції нині чинного Кримінального кодексу України (далі – КК України) [2]. Чинний КК України спочатку у розділі XVII Особливої частини встановлював відповідальність за «Злочини у сфері службової діяльності», де розміщувались й відповідні корупційні діяння. При цьому на початку антикорупційні норми КК України поширювалися винятково на державний сектор. Впродовж декількох останніх років в Україні антикорупційне законодавство зазнає постійних змін. Так, змістовне наповнення розділу XVII «Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг» Особливої частини КК України зазнає змін як унаслідок доповнень новими нормами, так і редакції існуючих.

Так, у 2009 р. було прийнято новий спеціальний антикорупційний закон – Закон України «Про засади запобігання та протидії корупції» [3], який втратив чинність через два неповні роки своєї дії [4]. У 2011 р. – прийнято новий спеціальний антикорупційний акт «Про засади запобігання і протидії корупції» № 3206-VI [5].

У 2011 р. Законом України № 3207-VI [6] КК України було доповнено низкою нових норм: ст. 364-1 «Зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми», ст. 365-1 «Перевищення повноважень службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми» (наразі дана норма з КК виключена), ст. 365-2 «Зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги», ст. 368-2 «Незаконне збагачен-

ня», ст. 368-3 «Комерційний підкуп службової особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми» (зараз має назву – «Підкуп службової особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми»), ст. 368-4 «Підкуп особи, яка надає публічні послуги», ст. 369-2 «Зловживання впливом». Також було закріплено чітке відмежування службових осіб юридичних осіб приватного права та публічного права [6].

Також було істотно розширено перелік суб'єктів, відповідальних за корупційні правопорушення. До вже існуючих службових осіб додано службових осіб юридичних осіб приватного права, незалежно від їхньої організаційно-правової форми, а також осіб, які не є державними службовцями чи посадовими особами місцевого самоврядування, але здійснюють професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг. До таких осіб відносяться аудитори, нотаріуси, оцінювачі, експерти, арбітражні керуючі, незалежні посередники, члени трудового арбітражу, третейські судді під час виконання ними цих функцій, а також інші особи, визначені законом [7, с. 398–399].

У 2013 р. Верховною Радою України було прийнято новий пакет антикорупційних законів: «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реалізації державної антикорупційної політики» [8], «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України стосовно виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України» [9], «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб» [10]. 18 травня 2013 р. набув чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо приведення національного законодавства у відповідність із стандартами Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією» [11], згідно з яким усі корупційні правопорушення, які пов'язані з отриманням неправомірної вигоди, належать виключно до злочинів.

Також, вперше запроваджена кримінальна відповідальність за незаконне збагачення

у кримінальному законодавстві України із прийняттям вищезгаданого Закону № 3207-VI [6] у такій редакції: «незаконне збагачення – одержання службовою особою неправомірної вигоди у значному розмірі або передача нею такої вигоди близьким родичам за відсутності ознак хабарництва. Кваліфікуючими ознаками незаконного збагачення визначено неправомірну вигоду у великих та особливо великих розмірах». Примітка до ст. 368-2 КК України передбачала: «неправомірною вигодою у значному розмірі вважаються грошові кошти або інше майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, що їх без законних на те підстав обіцяють, пропонують, надають або одержують безоплатно чи за ціною, нижчою за мінімальну ринкову, на суму, що перевищує сто неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, у великому розмірі – на суму, що перевищує двісті неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, в особливо великому розмірі – на суму, що перевищує п'ятсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян» [6].

У 2014 р., у прийнятому Законі України «Про Національне антикорупційне бюро України» [12], внесені зміни до КК України, а саме: ст. 45 доповнено приміткою з визначення поняття «корупційні злочини», наданий їх перелік та посилено заходи відповідальності за їх вчинення; ст. 368-2 викладено у новій редакції.

Наступним значущим історичним відрізком розвитку антикорупційного законодавства в умовах періоду «незалежності» стало рішення Конституційного Суду України 2019 р., відповідно до якого ст. 368-2 КК України була визнана такою, що не відповідає Конституції України (є неконституційною) [13]. Це рішення було обґрунтоване тим, що в існуючій редакції стаття не відповідає вимозі юридичної визначеності як складовій конституційного принципу верховенства права, не узгоджується з конституційним принципом презумпції невинуватості та з конституційним приписом щодо неприпустимості притягнення особи до відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів тощо [13]. Відтак, декриміналізувавши таку суспільно важливу норму КК України, Конституційний Суд України поставив державу перед вирішенням складного питання – не прийняття

до уваги ратифікованої Конвенції й порушення її норм або продовження курсу європейської інтеграції. Тому, наприкінці 2019 р. був прийнятий Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо конфіскації незаконних активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, і покарання за набуття таких активів» [14], яким повернуто кримінальну відповідальність за незаконне збагачення.

Загалом, розпочинаючи з 2019 р. внесено численні зміни та доповнення до КК України в частині корупційних злочинів, зокрема: Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення ефективності інституційного механізму запобігання корупції» (2019 р.) [15] примітку до ст. 45 КК України доповнено ст. 366-1. Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про запобігання корупції» (2020 р.) [16] у примітці до ст. 45 КК України із переліку корупційних злочинів виключено ст. 368-2 та внесено ст. 369-3; Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» (2018 р.) [17] внесено зміни до примітки у ст. 45 КК України в частині об'єднання перерахованих у ній кримінально-протиправних діянь спільним терміном «корупційні кримінальні правопорушення». Разом з тим, із вказаного переліку виключено ст. 369-3 КК України; Законом України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України щодо вдосконалення відповідальності за декларування недостовірної інформації та неподання суб'єктом декларування декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування» (2021 р.) [18] примітку до ст. 45 КК України доповнено ст. 366-2, 366-3 КК України; Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо усунення суперечностей у караності кримінальних правопорушень» (2023 р.) [19] були внесені зміни й доповнення, зокрема з КК України виключено ст. 368-2.

Нині, у КК України реалізовані основні доктринальні підходи щодо спеціального суб'єкта кримінального правопорушення, які виражаються у розширенні переліку законодавчо закріплених видів таких суб'єктів, застосування нових мір кримінальної відповідальності до осіб, які володіють спеціальними ознаками. Так, вперше до суб'єктів корупційних злочинів віднесено не тільки службових осіб, а й осіб, що здійснюють професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг. При цьому, якщо ознаки службових осіб в законі виділені (ч. 3–4 ст. 18, примітка 1 до ст. 364 КК України), то ознаки осіб, які здійснюють професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг, безпосередньо не зазначені, а отже їх можна встановити лише шляхом тлумачення змісту законів і нормативно-правових актів, що аж ніяк не сприяє ефективному і безпомилковому застосуванню зазначених норм [2].

Таким чином, проведений аналіз, засвідчив, що за період незалежності приймалися закони, видавались укази, розпорядження, розроблялись і затверджувались концепції та програми боротьби з корупційною злочинністю. Порівняно з попередніми історичними періодами, на початку ХХІ ст. відбулась стрімка еволюція кримінально-правових заходів протидії корупції, їх різноманіття зумовлено переважно поглибленням диференціації окремих кримінально-правових заборон і запровадженню нових складів кримінальних правопорушень зі спеціальним суб'єктом у кваліфікуючих ознаках, а також посиленню відповідальності службових осіб.

Висновки. Відповідно до хронологічного формування вітчизняної кримінально-правової та антикорупційної політики слід виокремити основні історичні періоди та етапи становлення СОЮОПП в законодавстві України про кримінальну відповідальність за корупційні злочини у сфері службової діяльності: 1) *звичайний* – від IX ст. – поч. XIV ст. (чіткої вказівки на спеціальний статус особи як службової не містилося,

проте існували приписи відповідальності осіб, які виконували певні публічні функції); 2) *перехідний* – XIV–XVI ст. (поява документів, що були чинні на території України і передбачали відповідальність службових осіб); 3) *імперський* – з сер. XVIII ст. по поч. XX ст. (систематизація злочинів, що посягають на інтереси органів влади й перша офіційна згадка про службових осіб); 4) *радянський* – з поч. XX ст. по 1991 рр. (період визнання службовими особами лише осіб, які займали постійні чи тимчасові посади в будь-якій державній установі, підприємстві, а також в організації або об'єднанні, і на яких законом були покладені певні права, обов'язки та повноваження у здійсненні господарських, адміністративних, професійних та інших загальнодержавних функцій); 5) *сучасний* – з 24 серпня 1991 року по теперішній час, що складається із таких етапів: а) з 1991 по 1995 рр. (становлення нормативно-правових засад антикорупційного законодавства); б) з 1995 по 2014 рр. (формування кримінального законодавства й основ антикорупційної політики, наближення їх до міжнародних стандартів; прийняття антикорупційного пакету законів, у тому числі першого закону «Про боротьбу з корупцією», й формування зовнішніх критеріїв і методології оцінювання стану корумпованості); в) з 2014 р. по теперішній час (розвиток антикорупційного законодавства в контексті положень Угоди про асоціацію України та Європейського Союзу, створення спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції (Національне антикорупційне бюро України, Національне агентство з питань запобігання корупції, Спеціалізована антикорупційна прокуратура, Вищий антикорупційний суд) й перехід до нового виміру формування кримінальної антикорупційної політики; диференціація відповідальності службових осіб, виділення декількох категорій; розмежування відповідальності службових осіб публічного та приватного права; законодавчий пошук ефективної моделі кримінальної відповідальності за корупційні злочини).

ЛІТЕРАТУРА:

1. Коржанський М.Й. Кримінальне право. Загальна частина: курс лекцій. Київ: Атіка, 2001. 432 с.
2. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 10.03.2025).
3. Про засади запобігання та протидії корупції: Закон України від 11.06.2009 № 1506-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1506-17#Text> (дата звернення: 04.04.2025).

4. Про визнання такими, що втратили чинність, деяких законів України щодо запобігання та протидії корупції: Закон України від 21.12.2010 № 2808-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2808-17#Text> (дата звернення: 04.04.2025).
5. Про засади запобігання і протидії корупції: Закон України від 07.04.2011 № 3206-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3206-17#Text> (дата звернення: 04.04.2025).
6. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення: Закон України від 07.04.2011 № 3207-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3207-17> (дата звернення: 06.04.2025).
7. Михальченко О. М. Корупція як предмет історико-правового дослідження. *Держава і право*. 2002. Вип. 17. С. 396–402.
8. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реалізації державної антикорупційної політики: Закон України від 14.05.2013 № 224-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/224-18#Text> (дата звернення: 07.04.2025).
9. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України стосовно виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України: Закон України від 18.04.2013 № 222-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-18#Text> (дата звернення: 07.04.2025).
10. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб: Закон України від 23.05.2013 № 314-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/314-18#Text> (дата звернення: 07.04.2025).
11. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо приведення національного законодавства у відповідність із стандартами Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією: Закон України від 18.04.2013 № 221-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/221-18#Text> (дата звернення: 07.04.2025).
12. Про Національне антикорупційне бюро України: Закон України від 14.10.2014 № 1698-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text> (дата звернення: 20.04.2025).
13. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 59 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) ст. 368-2 Кримінального кодексу України від 26.02.2019 № 1-р/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-19#Text> (дата звернення: 20.04.2025).
14. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо конфіскації незаконних активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, і покарання за набуття таких активів: Закон України від 31.10.2019 № 263-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/263-20#Text> (дата звернення: 20.04.2025).
15. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення ефективності інституційного механізму запобігання корупції: Закон України від 02.10.2019 № 140-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/140-20#Text> (дата звернення: 20.04.2025).
16. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про запобігання корупції»: Закон України від 04.03.2020 № 524-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/524-20#Text> (дата звернення: 05.05.2025).
17. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень: Закон України від 22.11.2018 № 2617-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19#Text> (дата звернення: 05.05.2025).
18. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України щодо вдосконалення відповідальності за декларування недостовірної інформації та неподання суб'єктом декларування декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування: Закон України від 29.06.2021 № 1576-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1576-20#Text> (дата звернення: 05.05.2025).
19. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо усунення суперечностей у караності кримінальних правопорушень: Закон України від 13.07.2023 № 3233-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3233-20#Text> (дата звернення: 10.05.2025).